

УДК 1 (091) 17.026

А. В. Ляднева
аспірант кафедри філософії
гуманітарно-педагогічного факультету
Національного університету біоресурсів і природокористування України

ФУНКЦІОНАЛЬНА ПАРАДИГМА БЛАГОДІЙНОСТІ: ДОСВІД ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

У новочасному суспільному житті благодійність є важливим фактором соціальної взаємодії людей, що апостеріорі доводить її здатність не тільки суттєво впливати на процес стабілізації суспільства, а й зумовлювати напрям його подальшого розвитку. Беззаперечно, сучасне відродження благодійності й меценатства в Україні є відповідною реакцією на соціально-економічну ситуацію, яка характеризується не тільки значним скрутним становищем великої кількості населення, а й ослабленням потенціалу держави до забезпечення базових умов для власного існування та подальшого розвитку. У цій ситуації особливого сенсу набуває історико-філософський аналіз функціональної системи благодійності, що дав би змогу визначити реальні тенденції розвитку суспільства, ураховуючи функціональний потенціал соціальних ролей благодійності.

Філософський аспект проблем функціональності благодійності завжди цікавив філософів. Ця тема тією чи іншою мірою була об'єктом дослідження Н. Савранської, О. Коченової, Р. Апресяна. Помітним є внесок у розвиток цього питання українських релігієзнавців М. Бабія, А. Колодного, Б. Лобовика, Л. Филипович та ін. Проте система функціональності благодійності ще не була темою окремого дослідження.

Метою статті є спроба поглибленого аналізу системи функціональних ролей благодійності в соціумі із подальшим формуванням її функціональної парадигми в умовах історичної трансформації сенсу благодійності.

Як відомо, термін «функція» різноплановий і використовується в науковій літературі залежно від характеру діяльності. Так, у соціології можна говорити про функцію соціальних інститутів родини, держави в суспільстві; у лінгвістиці – призначення, роль мовної одиниці або елемента мовної структури, у біології функція трактується як специфічна діяльність тваринного або рослинного організму [5, с. 505]. Отже, у більшості випадків із функцією пов'язується вибірково направлена дія системи на певні сторони зовнішнього середовища.

«Поняття «функціонування», «функції», «функціональність», – зазначає М. Бабій, – постають суттєвими елементами характеристики явища як суспільного феномена й перебувають у тісному зв'язку й взаємозумовленості. Однак кожне з них має свій конкретний зміст, свою структуру, своє, образно кажучи, «предметне поле» вияву та реалізації» [1, с. 554].

Варто зауважити, що в плані співвідношення термінів «функції» й «функціональність» благодійності є досить близькими, вони розкривають один і той самий зміст поняття, але з різних позицій.

Поняття «функції благодійності» має охоплювати водночас як призначення її допомоги, так і зумовлений із цього напрям вплив її на конкретні суспільні відносини, бенефіціарія та бенефіціанта благодійної діяльності.

Функціональність благодійності певною мірою можна звести до сукупності ролей, котрі вона виконує щодо спільноти людей чи так званих бенефіціантів допомоги, що є категорією населення, яке її потребує. Вона має соціальний характер життєспрямованості людей, а також визначає або корегує форми поведінки суб'єкта бла-

годійності (благодійника), його активності через його залежність від соціального оточення.

«Функціональність благодійності в її філософсько-соціологічній експлікації, – пише М. Бабій, – можна розглядати як певну якісну визначеність, що характеризує іманентні цьому суспільному феномену здатність і можливості задовольнити специфічні духовні потреби людини, і які на практиці реалізуються через інтегративну сукупність конкретних соціальних дій» [1, с. 556].

Філософський аналіз поняття «функції благодійності» свідчить, що на сьогодні в науці відсутній єдиний підхід до його розуміння. Багатоманітні підходи в науковій літературі можна звести до того, що в кінцевому підсумку під «функцією» розуміється або соціальне призначення благодійності, або направлений меценатський вплив на суспільні відносини та суспільство загалом, або й інше.

Ураховуючи, що на сьогодні відчуваються серйозні світоглядні, методологічні та методичні труднощі при описі філософської реальності благодійності, варто здійснити спробу вивчення благодійності не тільки як соціального інституту, а і як системи із парадигмальних позицій.

Погоджуючись із визначенням Т. Куна, під функціональною парадигмою вважатимемо сукупність філософських основ і понять, що формують уявлення про субстанцію через аналіз її функціональних ролей та дій [8, с. 5].

У цьому сенсі можемо припустити, що функціональна парадигма благодійності дає змогу поглянути на благодійність як на успішне виконання великої, але скінченої низки соціальних функцій, де індивіди, соціальні групи й суспільства є змінними, які ми можемо підставляти у формули, що об'єднують вищезгадані соціальні функції. Філософія, трактуючи різні моделі явищ, звертається до цієї парадигми із самих витоків свого існування, адже що таке ці моделі як не своєрідні функціональні формули.

Важливо, що благодійність як соціальний інститут неможливо звести, редукувати до певної формули, схеми. Водночас вона являє собою процес формування великої кількості різноманітних способів, формул комплексного задоволення функціональних потреб нужденних. І залишати філософськи неосмисленим цей вимір суспільного життя неможливо. Необхідно лише знайти поле законного застосування функціональної парадигми благодійності, а зробити це можна простеживши, які соціальні потреби вона задовольняє, ураховуючи історичну тенденцію трансформації благодійності під впливом рівня духовної культури, релігійних поглядів, морального стану суспільства. Тому спробуймо дослідити функціональність благодійності в історичному розрізі.

Так, сучасна дослідниця Н. Савранська виокремлює три основоположні історичні типи благодійності: античний, або дохристиянський, що був позбавленою перенасиченості моральності й мав суто матеріально-компенсаторний характер; християнський – ґрунтувався на милосерді, любові до ближнього та бажанні так наблизитися до Бога й набув рис усезагальності (у тому сенсі, що благодійна підтримка почала надаватися всім бідним, а не лише громадянам певної держави), третій тип – ново-

часний – його визначальними характеристиками стали раціональність і початок організованої підтримки злидених і передусім забезпечення роботою всіх здатних до неї осіб [3].

Дохристиянський період благодійності цікавий тим, що, опираючись на філософських концепціях стародавньої Греції та Риму, у соціальних системах відносин сформувалося структуроване ставлення до тих, хто потребував допомоги. Історичні спостереження дають змогу стверджувати, що між державою та заможними людьми були розподілені функції підтримання суспільства. Держава піклувалася про загальний рівень добробуту населення, використовуючи при цьому матеріальні й людські ресурси імперії. В ідеології своєї соціальної політики держава заохочувала збагачення громадян і очікувала від них співучасті в задоволенні суспільних потреб. Відповідно до системи функціональності, благодійність відігравала компенсаторну функцію суспільства як паліативний засіб, за допомогою якого правлячі класи намагалися затушувати, пом'якшити наявні класові суперечності, виправдати соціальну нерівність між людьми, а також як певний ілюзорний спосіб подолання відчуження найбідніших членів суспільства від коштів, виробництва, надаючи адресне покращення соціального становища вразливих верств суспільства. Праці дослідників засвідчили, що феномен благодійності на той час розглядався як основний фактор соціальної допомоги в державі, «... як рятівний інструмент послаблення соціальної напруги» [3, с. 5].

Цікавою є думка Н. Савранської, що в дохристиянський період благодійність мала сенс серед вельмож як засіб визнання власної авторитарності в суспільстві, оскільки її основою було бажання отримати пошану, соціальний престиж, честоловство, бажання презентувати свій матеріальний статус тощо. Посада почесного попечителя, яку міг обійняти добродійник, прирівнювалася до державної служби, яка, хоч і не давала права на пенсію, але прирівнювала його до чиновника певного рангу й надавала можливість отримувати нагороди відповідно до вислуги років [3].

Цієї самої позиції дотримується й інша дослідниця – Л. Северин-Мрачківська, вважаючи, що діловий успіх підприємця визначається не лише «субстанцією прибутку», а й виникненням «економічного альтруїзму», що полягає в безкорисливому служінні людям, суспільству. Тому з давніх часів підприємці, купці та промисловці намагалися досягти суспільного визнання за допомогою «позаекономічних» дій, що користувалися б у суспільстві високим престижем. Так виникла концепція «служіння бізнесу суспільству», початковими формами якої були добродійність і меценатство, що особливо широко поширені в середовищі слов'янських народів [6].

Відповідно, із настанням християнського періоду благодійності змінилась філософія суспільної ідеї – любові до ближнього, що, беззаперечно, не могло не змінити ідеології та змісту благодійності, адже за часів християнства у світі стверджувалися чесноти співчуття, милосердя, любові до ближнього. І з часом допомогою нужденним переросла із суб'єкт-об'єктних відносин у відносини між віруючим і Богом. Допомога надавалася в ім'я любові до Бога, в ім'я порятунку власної душі.

Логічно, що, проводячи лінію дотичності між сутністю релігійних поглядів християнського періоду із загальними моральними постулатами цього періоду, ми побачимо здійснення **ціннісно-свідоглядної функції благодійності**.

Помітну роль тут відіграє також допомога нужденним у вирішенні їхніх життєвих проблем, захисті від світських неприємностей, що формує відчуття захищеності й внутрішнього спокою. Саме в такому контексті

благодійності робиться спроба виокремити особливості «справжньої» та «девіантної» благодійності, аналізуються теоретичні моделі благодійної діяльності.

Головною особливістю «справжньої» благодійності є те, що вона спрямована на благоотримувача (беніфіціарія), він, так би мовити, є її метою й центром. Натомість «девіантна» благодійність спрямована на самого благодійника, у такій ситуації вона є лише засобом для задоволення потреб самого благодійника, «відкупом» від бідних, засобом розважитись і урізноманітнити своє життя, отримання суспільної поваги або певної психологічної користі, що дає змогу стверджувати, що благодійність виконує психологічно-стабілізуючу функцію.

У функціональній системі меценатства як форми вияву благодійності сучасна дослідниця Г. Сverdлова виділяє комунікативну, функцію соціальної пам'яті й функцію формування соціальної свідомості [9, с. 23].

Комунікативна функція полягає в тому, що, завдяки створенню меценатами культурних установ і організацій просвітницьких заходів, у комунікативному аспекті зближувались суб'єкти високої культури (еліти) й народної. Благодійник виступав у ролі провідника між цими двома структурними складовими культури як певний комунікативний соціальний інститут. У такому випадку саме благодійність сприяла збереженню творів вітчизняної та зарубіжної культури для нащадків, крос-генераційної культурної комунікації, що надалі, беззаперечно, задавало напрями культурного й духовного розвитку суспільства.

Функції формування соціальної свідомості здійснювались за рахунок функціонування музеїв, галерей, театрів, виставок, що були створені за фінансової підтримки меценатів і, впливаючи на соціально-культурний вигляд населення в кінці XIX – початку XX століть, сприяли формуванню та визначенню соціальної свідомості людей, їх ціннісних орієнтацій, готовності до сприйняття інновацій у різних сферах життя суспільства.

Функція «соціальної пам'яті» виражається в більш прагматичній формі, адже, завдяки зусиллям меценатів, значна кількість пам'ятників історії культури збережені для нащадків. Так, Петро Конашевич-Сагайдачний багато уваги приділяв релігійним і культурним справам України. Із його діяльністю пов'язують заснування Київської колегії, яка згодом перетворилася на знамениту Могиллянську академію. Гетьман Іван Мазепа у Батурині відкрив найбільшу тогочасну бібліотеку, що вразила навіть царя Петра I та його соратників, коли вони побачили в бібліотеці Мазепа унікальні, розкішні видання латинських, німецьких і французьких книг із філософії, історії, збірок європейської поезії. Книгами він обдаровував бібліотеку Києво-Могиллянської академії. Лубенському монастирю подарував два Євангелія, переяславській кафедрі при Вознесенському монастирі – Пересопницьке Євангеліє, що й донині є безцінним для духовності українців.

У цьому контексті для нас є показовими слова відомого текстильного фабриканта і творця всесвітньо відомої картинної галереї П. Третьякова про те, що він прагнув «... наживати для того, щоб нажити від суспільства повернулося також у суспільство (народ) у якихось корисних установах» [2, с. 252].

Аналізуючи ці функції, не можна не згадати **функцію підтримки «соціального капіталу»**, що забезпечує суспільне дотримання норм і цінностей, які роблять можливими співробітництво в суспільстві. Вона також сприяє утворенню «соціального капіталу» через поширення моральних цінностей у суспільстві та встановлення в ньому довіри. Для України це особливо цінна функція, оскільки для її сучасного стану характерне

значне розповсюдження в суспільстві байдужості й саме недовіри до чинних інститутів влади та пропонованих проєктів трансформації українського суспільства.

На межі XIX–XX століть виник її новий сучасний тип, який значно поширився протягом XX століття. Н. Савранська виділяє його як новочасний період. Сучасна благодійність усе менше розглядається як спосіб роздавання благ бідним; її завдання вбачається в поліпшенні стану суспільства загалом. Зокрема, зізнається, що благодійність покликана забезпечувати людей не предметами споживання, а засобами, за допомогою яких вони можуть самі собі допомогти.

Так, згідно із Дж.С. Міллем, особливість функціонування благодійності сучасного суспільства полягає в тому, що допомога може стимулювати ініціативу, активність, винахідливість, але для цього сама допомога має будуватися так, щоб саме тонізувати, а не розслабляти. В іншому випадку є ризик переходу благодійності від функції до дисфункції. Поняття дисфункції в сучасній літературі трактується як паралельна форма вияву негативних змін, що виникають під час здійснення соціально-корисної дії, і належить американському дослідникові Р. Мертону, авторові теорії структурного функціоналізму [7, с. 44]

Тому не випадково, що головним критерієм будь-яких благодійних програм і є сформульоване Дж. Міллем своєрідне «прагматичне правило» благодійності, сутність якого полягає в тому, що благодійність повинна рятувати від голоду й злиднів, але благодійність втрачає всякий сенс, якщо нівелює індивідуальну працьовитість і здатність людини до самозабезпечення [4, с. 25].

Примітний у цьому плані досвід відомого промисловця і згодом одного з найбільших у XX ст. філантропів Дж. Форда. У дусі свого часу він виходив із принципу, що справжня допомога нужденним полягає в тому, щоб надати їм самим можливість заробляти собі на життя. Як і Сенека, Дж. Форд виступав не проти благодійності, він виступав проти марнотратства. Прикладом приватного вирішення проблем у м. Детройт, де знаходилися заводи Дж. Форда, була організована безкоштовна спеціальна професійна школа для дітей робітників і робітничої молоді. Дж. Форд практично взявся реалізувати пораду, запропоновану Конфуцієм, – учити ловити рибу, а не роздавати її.

Отже, ми спостерігаємо функціональну трансформацію благодійності, що полягає в переході від компенсаторних функцій у християнському періоді до здійснення благодійністю функції цивілізаційного розвитку, за рахунок виконання окремих меценатських і філантропічних дій сучасного бізнесу.

У зв'язку із наведеними міркуваннями, нам видається виправданим сформулювати під час дослідження умовивід, що прагматичність благодійності дає змогу вирішувати дві надважливі соціальні функції: по-перше, виконувати функцію збереження суспільства, по-друге, забезпечувати розвиток суспільства.

Відтак переосмислення ролі благодійності в житті суспільства підготувало інтелектуальний ґрунт для зміни принципів і прагматичних пріоритетів благодійності, для зміни погляду на благодійність як елемент і чинник суспільного життя, що зумовило такі висновки цього теоретичного дослідження:

– благодійність можна розглядати як явище, підвладне історичним трансформаціям, при чому функції благодійності змінюються під впливом рівня духовної культури, релігійних поглядів, морального стану суспільства, відповідно до потреб суспільства;

– функціональність благодійності залежить від моральних і етичних настроїв соціуму, необхідності задоволення функціональних потреб нужденних, що має

компенсаторний характер у випадках порушення балансу соціальної справедливості;

– вимір благодійності під кутом функціональної парадигми благодійності дає змогу зрозуміти її як складову суспільства, оскільки вона виконує функції, необхідні для збереження його структурної цілісності.

Перспективи подальших розвідок у цьому науково-дослідному напрямі мають бути зумовлені експлікацією проблемного поля мотиваційних аспектів благодійної та філантропічної суспільної діяльності в історичному й модерному аспектах.

Література

1. Бабій М. Функціональність як сутнісна характеристика релігії / М. Бабій // Академічне релігієзнавство. – К. : Світ знань, 2000. – С. 554–556.
2. Колосова Н.А. Благодійна діяльність в культурі України в контексті вітчизняних і європейських традицій (кінець XX – початок XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» / Н.А. Колосова. – К., 2006. – 23 с.
3. Савранська Н.О. Благодійність: реальне милосердя та діяльнісна любов. / Н.О. Савранська // Практична філософія. – К. : Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, Центр практичної філософії, 2008. – № 2 (28). – С. 114–119.
4. Милль Дж.С. Утилітаризм. О свободе / Дж.С. Милль. – СПб. : Изд. книгопродавца И.П. Перевозникова, 1900. – С. 422–426.
5. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди ; голова редкол. В.І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
6. Северин-Мрачковська Л.В. Суспільно зорієнтоване підприємництво: соціально-філософський аналіз / Л.В. Северин-Мрачковська // Гуманітарні студії. – 2013. – Вип. 20. – С. 140–148.
7. Лякішева А.В. Ідеї соціальної дії (поведінки) в теоретичних концепціях М. Вебера, Т. Парсона, Р. Мертона / А.В. Лякішева // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки». – 2012. – № 1. – С. 216–220.
8. Кун Т. Структура наукових революцій / Т. Кун ; Поппер К. Нормальная наука и опасные, связанные с ней / К. Поппер ; Лакатос И. Ответ на критику / И. Лакатос // Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун ; пер. с англ. И.В. Налетов и др. – М. : АСТ, 2002. – С. 9–10.
9. Свердлова А.Л. Меценатство в России как социальное явление / А.Л. Свердлова // СоцИс. – 2008. – № 7. – С. 134–137.

Анотація

Ляднева А. В. Функціональна парадигма благодійності: досвід історико-філософського аналізу. – Стаття.

Стаття присвячена визначенню основних функціональних систем благодійної діяльності в соціумі в умовах історичної трансформації. Гносеологія благодійності досліджується із позиції трьох основоположних історичних періодів благодійності: дохристиянського, християнського та новочасного. Здійснюється вимір благодійності під кутом її функціональної парадигми, що дає змогу зрозуміти природу її функцій, які генеруються під впливом рівня духовної культури, релігійних поглядів, морального стану суспільства. Аналізується трансформація благодійності від реалізації компенсаторних функцій дохристиянського періоду до виконання функції цивілізаційного розвитку соціуму сучасності. Окремо приділяється увага аналізу «прагматичного правила» новочасної благодійності.

Ключові слова: функції благодійності, девіантна благодійність, дисфункція благодійності, функціональна парадигма

Аннотация

Ляднева А. В. Функциональная парадигма благотворительности: опыт историко-философского анализа. – Статья.

Статья посвящена определению основных функциональных систем благотворительной деятельности в социуме в условиях исторической трансформации. Гносеология благотворительности исследуется с позиции трех основных исторических периодов благотворительности: дохристианского, христианского и новейшего. Осуществляется измерение благотворительности под углом ее функциональной парадигмы, что позволяет понять природу ее функций, генерируемых под влиянием духовной культуры, религиозных взглядов, нравственного состояния общества. Анализируется трансформация благотворительности от стадии реализации компенсаторных функций дохристианского периода к выполнению функций цивилизационного развития социума современности. Отдельно уделяется внимание анализу «прагматического правила» современной благотворительности.

Ключевые слова: функции благотворительности, девиантная благотворительность, дисфункция благотворительности, функциональная парадигма благотворительности.

Summary

Lyadneva A. V. Functional paradigm of charity: the experience of historical and philosophical analysis. – Article.

The article is devoted to definition of base of philanthropy in society in terms of historical transformation. Epistemology charity investigated on three fundamental positions charity historical periods: pre-christian, christian and new times. Active survey charity angle of the functional paradigm that allows us to understand the nature of its functions, generated under the influence of spiritual culture, religious beliefs, moral state of society. Analyzes the transformation of charity from the sale compensatory functions christian period to perform the function of civilizational development of our society. A separate analysis focuses on “pragmatic rule” new times charity.

Key words: charity functions, deviant charity, charity dysfunction, functional paradigm of charity.